

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари. -2022. -№ 1(4).
ISSN: 2181-1342 (Online)
<https://scienceproblems.uz>

Филология фанлари

ЖОНДОР ТУМАНИ ТОПОНИМЛАРИ СЕМАНТИКАСИ

Ахматова Интизора Хасан қизи

Навоий давлат педагогика институти таянч докторанти

СЕМАНТИКА ТОПОНИМОВ ЖОНДОРСКОГО РАЙОНА

Ахматова Интизора Хасан кизи

Базовый докторант Наваинского государственного педагогического института

SEMANTICS OF TOPONYMS OF JONDOR DISTRICT

Akhmatova Intizora Khasan qizi

Basic doctoral student of Navoi State Pedagogical Institute

Иқтибос келтириш учун / For citation / Для цитирования:

Ахматова И.Х. Жондор тумани топонимлари семантикаси // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. – 2022. – № 1 (4). – Б. 46–51. <https://doi.org/10.47390/B1342142022N5>

Аннотация. Мақолада топонимлар халқнинг миллий-маънавий бойлиги эканлиги, Жондор тумани жой номларининг лексик, этимологик хусусиятларини мисоллар асосида ёритиш мақсад қилинган. Топонимларнинг шаклланишида ҳар бир халқнинг миллий анъаналари, дунёқароши, касб-корининг намоён бўлиши баён этилади. Топонимларнинг номланиш тарихи, келиб чиқиши, маъно нозикликларининг моҳияти ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: Ономастика, Топонимика, Топоним, Этноним, Этимология, Халқ урф одати, Миллий бойлиги.

Аннотация. Статья призвана осветить лексические, этимологические особенности топонимов Жондорского района на примере того, что топонимы являются национальным и духовным достоянием народа. Формирование топонимов описывает национальные традиции, мировоззрение, профессию каждого народа. Рассмотрены история наименования топонимов, их происхождение, сущность тонкостей значения.

Ключевые слова: ономастика, топонимия, топонимия, этноним, этимология, народная традиция, национальное богатство.

Abstract. *The article aims to highlight the lexical, etymological features of place names of Jondor district, based on examples, that toponyms are a national and spiritual wealth of the people. The formation of toponyms describes the manifestation of national traditions, worldview, profession of each nation. The history of naming of toponyms, their origin, the essence of the subtleties of meaning are considered.*

Key words: *Onomastics, Toponymy, Toponymy, Ethnonym, Etymology, Folk Tradition, National Wealth.*

DOI: 10.47390/B1342142022N5

Топонимларни ўрганиш барча замонларда долзарблик касб этган. У инсон ижтимоий фаолияти ҳақида маълумот берувчи муҳим омиллардан биридир. Бу соҳанинг тадқиқига оид изланишлар илдири анча қадимийдир. Сўнги йилларда топонимиканинг назарий ва амалий асослари ишлаб чиқилди. Бу соҳанинг ривожига рус олимларидан В.А.Никонов, А.В.Суперанская, А.П.Дульзон, Э.М.Мурзаев, В.Н.Топоров, О.Н.Трубачев, ўзбек номшуносларидан Ҳ.Ҳасанов, Э.Бегматов, Т.Нафасов, С.Қораев, З.Дўсимов ва бошқаларнинг хизматлари катта бўлди. Ўзбекистон топонимияси XX асрнинг 60-йилларидан илмий асосда ўрганила бошланди. Дастлаб, Қашқадарё, Хоразм, Тошкент, Сурхондарё, Самарқанд, Марғилон, Қўқон, Бухоро, Бойсун, Мирзачўл, Шаҳрисабз ҳудудларидаги жой номлари тадқиқ этилди. Ушбу изланишлар самараси уларок, топонимикага оид бир неча луғатлар, рисола ва монографиялар нашр этилди. Натижада, бугунги кунда жаҳон тилшунослигида бўлгани каби Ўзбекистондаги топонимлар ҳақидаги маълумотлар кўпгина манба сифатида шаклланди.

Топонимика сўзи юнонча сўздан олинган бўлиб, *topos* – жой ва *onoma* – исм, ном деган маъноларни ифодалайди. Бу бўлим тилшунослик фанининг Ономастика соҳасининг жой номлари ва тил бирлиги сифатидаги тузилиши, уларнинг номланиш сабаблари, тараққий топиши ва ривожланиши жараёнида тилнинг грамматик хусусиятларини, улардаги тил ходисаларининг тузилишини ўрганувчи бўлидир. Топонимлар муайян бир ҳудуддаги жой номлари мажмуини ифодалаганда топонимия, алоҳида олинган жой номини билдирганда эса топоним деб юритилади.

Топонимлар ҳам бошқа тил бирлигидаги лексемалар сингари тил луғат тизимининг бирлигидир. Шуниси аҳамиятлики, топонимлар тил тизимидаги барча лексемалардан ўзининг луғавий маъносидан ташқари, унинг табиатидаги ички хусусиятлари, жумладан, жамиятдаги маълум бир даврнинг маънавий ҳолати, иқтисодий турмушидан маълумот берши билан ажралиб туради. Бундан ташқари, жой номлари тил тизимининг қадимий шакллариининг фонетик, лексик ва морфологик элементларини ўзида мужассамлаштиради.

Масалан: Бухоро вилоятининг Жондор туманидаги Кўлён қишлоғининг этимологияси, унинг кўлнинг ёнида жойлашганлигини баён этмоқда. Гарчи ҳозирда бу қишлоқнинг атрофида биронта қишлоқ бўлмасада. Бундан маълум бўладики, топонимлар жой номи бўлиб келиши билан бирга, ўзи номлаган жойнинг табиий географик шароити, аҳолининг этник таркиби вужудга келишининг асосий манбалари ҳисобланади.

Топонимика тилшунослик фанида тил тарихи (тарихий лексикология, тарихий фонетика, тарихий морфология), диалектология, этимология учун катта аҳамият касб этади. Бу соҳага оид тадқиқот ишларини олиб боришда муҳим манба ҳисобланади. Тилимиздаги топонимик бирликларнинг кўпчилик қисмини ҳозирда архаизм ёки историзмга айланган жой номлари ташкил қилади. Мисол тариқасида шулардан баъзиларини келтирамиз: Бухоро вилояти Жондор туманидаги Урганжиён топоними таркибидаги -и, (-иён) кўшимчалари ҳозирда жой номига кўшилиб, унинг қайси ҳудуд вакили каби маънолари эскирган. Истемолдан чиққан ҳисобланади. Аммо бу кўшимча орқали бир ҳудудда яшаётган халқнинг қайси уруг вакили эканлигини ва бошқа жойдан кўчиб келган аҳоли вақларининг номи каби маълумотларни ўзида акс эттирмоқда. Шу ҳудудда яшаётган Урганжилар номли уруғ вақларининг номи ҳам юқоридаги тарифга мос келади. Аммо бундаги –и, кўшимчаси –лик кўшимчаси билан маънодошликни ҳосил қилмоқда. Баъзи топонимлар таркибида учрайдиган -т, -от, -ат кўшимчаси анча тарихий кўшимчалар сирасига киради. Улар кўплик, жамлик маъноларини ифода этади. Ушбу морфемалар ҳозирда ҳам баъзи жой номлари таркибида учрайди. Масалан: Хоразм вилоятида: Боғот – боғлар, бог – роғли жой, Қарши туманида: Кўлот – атрофида кўли кўп жой каби маъноларни ифодалаётган топонимлари шундай номлар жумласига киради.

Топонимларда маълум ҳудуднинг ўсимликлар дунёси, ҳайвонот олами ҳам ўз аксини топади. Топонимик маълумотларга асосланган ҳолда шу атрофларда қадимда қандай ўсимликлар ўсганини, қандай ҳайвонлар яшаганлигини билиб олса бўлади. Юлғунзор, Ёнғоқлик, Шувокзор, Себзор, Яккатут, Гулзор, сингари топонимларда шундай ҳолатни кузатиш мумкин.

Топонимлар аҳоли миграцияси (бир жойдан иккинчи жойга кўчиши) хусусида муҳим маълумотлар бера олади. Марказий Осиёда 10 дан ортиқ Самарқанд деб аталувчи қишлоқлар бор. Буларнинг ҳаммаси Самарқанд шаҳрига нисбат бериб қўйилган номлардир. Кўкон шаҳридаги Исфара гузар, Андижон вилояти Пахтабод туманидаги Кўконқишлоқ, Наманган вилояти Мингбулоқ туманидаги Кўконтўпи, Самарқанд вилоятининг Самарқанд туманидаги Тошкентлик, Жиззах шаҳри ва унинг атрофларидаги Оққўрғонлик, Ховослик, Ўратепалик, Равотлик, Сурхондарё вилояти Ангор туманидаги Фарғонагузар,

Қумқўрғон туманидаги Бандихонлик топонимлари аҳолининг кўчиши асосида пайдо бўлган номлардир. Бир объектдан иккинчи объектга бориб ўрнашиб қолган аҳолининг янги жойи уларнинг аввалги жойи номи билан атала бошлаган. Бир объект номи иккинчи объект учун ҳам ном бўлиб ўтган. Ўлкамизда Жалойир, Қурама, Қотағон, Мангит, Қангли, Кенагас, Найман, Дўрмон, Урганжи, Қўнғирот, Қиёт, Қовчин, Чимбой сингари қишлоқ номлари бир неча жойда учрайди. Булар ўзбек халқи таркибига кирган уруғ-қабилалар номлари билан аталган этнотопонимлардир. Бу хил жой номларига қараб шу номли аҳоли масканларида қадимда шундай қабила, уруғ вакиллари истиқомат қилган деб бемалол айтиш мумкин. Бундай ҳолат Жондор тумани микротопонимларида ҳам учрайди: Қазоқон, Қазоқон, Қўшработ, Жалоир, Арабхона, Қипчоқ, Умархўжа, Тороб, Мангит, Хўжалар, Араблар қаби топонимларни кўплаб ҳудудларда учратиш мумкин.

Шу билан бирга, юртимизнинг кўпгина вилоятларида учрайдиган оқ ва қора лексемалари билан боғлиқ Оқсув, Қорасув қаби топонимларни учратиш мумкин. Қизиғи шундаки, бундай оқ ва қора топоним шаклидаги қисмлар бугунги кунда ранг-тус ифодаловчи сўз маъносини йўқотган.

Профессор Т.Нафасов Оқработ деган қишлоқлар республикада анчалиги, рабботнинг араб истилосидан сўнг савдо йўлларида қурилган тевараги девор билан ўралган манзил, карвонсарой, ҳарбий истехком, шаҳардан ташқарида қурилган сарой эканлиги ҳамда Оқработ – катта раббот, улкан истехком эканлигини қайд этган. [6; 198–199- б.]

Юқоридаги фикрларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, Жондор туманидаги Оқработ топоними таркибидаги оқ лексемаси ҳам улкан, буюк қаби маъноларни ифодаламоқда. Бунинг яна бошқа бир сабабига кўра, Жондор туманининг қадимда Буюк ипак йўли йўналишида жойлашганлиги ҳисобга олинса, фикримиз янада аниқроқ далилланади.

Вилоятнинг бошқа ҳудудида учрайдиган Оқпўлат топоними таркибидаги оқ лексемаси ҳам ранг-тус ифодаловчи бирлик эмас. Аксинча пўлат уруғ номининг кўламини ифодаламоқда. Бунда ҳам катта ҳудудда яшовчи уруғ маъносини ойдинлаштирмоқда. Манбаларда туркий уруғ номлари орасида пўлатчи/пўладчи номи мавжудлиги, барлосларда ҳам пўлатбачча деган уруғ тармоғи борлиги, қорақалпоқларнинг кандакли уруғининг бир шохобчаси тоқпўлат деб аталиши, Қашқадарё вилоятида Пўлати ва Бухоро вилоятида Оқпўлат номли қишлоқлар борлиги ва этнонимдан қишлоқ номи келиб чиққанлиги келтирилган. [3; 212- б.]

Бу фикрлардан аниқлашадикки, Жондор туманидаги Пўлати топоними ҳам этнонимдан топонимга айланган.

Ҳозирги кунда оқ ва қора лексемалари тил бирлиги сифатида ўзаро зид маъноли сўздир. Аммо Жондор туманида учрайдиган баъзи топонимлар этимологияси ўрганилаиш жараёнида маълум бўлишича, уларнинг маъноси ўзаро қарама-қарши аксинча маъно жихатидан анча яқинликни ифодалаганлигини кўришимиз мумкин.

Бундай таркибли топонимлар таркибидаги *қора* шакли бир қанча ўзига хосликларни намоён этади. Бу ҳақда сўз юритар экан, профессор Т.Нафасов ушбу сўзнинг *туркий ва мўзул тилларида қора/хара – баландлик..., текисликдаги кичик баландлик, дўнг жой, кичик тепа* маъноларида қўлланишии таъкидлаган. [6; 198–199- б.]

Шу билан бирга яна бир тадқиқотчи А.Пардаев ўзининг номзодлик диссертациясида *қора* сифат лексемаси хусусида сўз юритиб, манбаларда бу сўз “катта”, “йирик”, “мухташам”, “улуғ”, “қудратли”, “кучли”, “покиза”, “мусаффо”, “куруқлик”, “ер”, “зулмат кўки”, “шимол” каби маъноларда қўлланиши борасида маълумотлар мавжудлигини кўрсатган.[7; 8 - б.]

Юқоридаги фикрларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, Жондор туманидаги Оқрабат, Работи қара топонимлари ранг-тус маъносини эмас, балки улуғ, буюк, қудратли, покиза каби маъноларни ифодалаган.

Туман топонимларини ўрганиш жараёнида маълум бўлдики, баъзи топонимлар замирида фасллар маъноси ойдинлашади. Масалан: бундай топонимлар сирасига Довча, Лола, Гулзор каби номларни келтириш мумкин. Бундай топонимларнинг номланишида халқимизнинг анимистик қарашлари етакчилик қилишини англашимиз мумкин. Яъни уларнинг табиат кўчига ишончи асосида ўзи яшаб турган жойнинг ҳар доим баҳор фаслидай куркли, хушманзара бўлиши орзуси яширинганлиги номоён бўлади.

Шу билан бирга, тумандаги баъзи топонимлар замирида шу ерлик аҳолининг касб қори, машғулоти маънолари ойдинлашган. Бундай топонимлар сирасига Хумдонак, Шамширгарон каби топонимларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Хулоса ўринда айтиш мумкинки, ҳар бир улка топоними замирида шу жойнинг маданияти, урф-одати акс этади. Ҳар қандай топонимда миллат тарихи ва қадрияти номоён бўлади.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006. – Б.76-83.

2. Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли лугати. –Т.: Ўқитувчи, 1977. – Б.48.
3. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 7-жилд. – Т.: “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” Давлат нашриёти, 2004. – Б.212.
4. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик лугати (туркий сўзлар). – Т.: Университет, 2000. – Б.31-32.
5. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 2 томлик. 1-том. – М.: Рус тили, 1981. – 631 б.
6. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. Қашқадарё вилояти қишлоқлари номининг тадқиқи. – Т.: Муҳаррир, 2009. – Б. 379.
7. Пардаев А.Н. Ўзбек тилида сифатларнинг семантик-услубий хусусиятлари: Филол. фанл. номз. ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2004. – Б.8.